

**ZAMONAVIY O'ZBEK TILIDA QISQARTMALARNING
QO'LLANISH XUSUSIYATLARI**

Boymaxmadova Dilnura

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek tilida qisqartmalarning qo'llanishi, ularning tarkibiy tuzilishi, hosil bo'lish usullari va funksional-semantik xususiyatlari lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy kommunikatsiya jarayonida axborot hajmining ortishi, ilmiy-texnik terminologiyaning kengayishi hamda elektron muloqotning jadallashuvi natijasida qisqartmalardan foydalanish ko'lamining kengayib borayotgani bilan belgilanadi. Tadqiqotda tavsifiy, strukturaviy, semantik, funksional-uslubiy va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. O'zbek tilidagi qisqartmalar rasmiy-idoraviy, ilmiy, publitsistik va internet kommunikatsiyasi materiallari asosida guruhlariga ajratildi. Tahlil natijasida qisqartmalarning til iqtisodiyoti tamoyilini ta'minlash bilan bir qatorda, terminologik nominatsiya, matnning ixchamligi va kommunikativ tezkorlikni oshirish vazifalarini ham bajarishi aniqlandi.*

Kalit so'zlar: *o'zbek tili, qisqartma, abbreviatura, initsial qisqartma, leksik qisqartma, termin, til iqtisodiyoti, nominatsiya, kommunikatsiya, internet tili.*

Аннотация: *В статье рассматриваются особенности употребления сокращений в современном узбекском языке, их структурное строение, способы образования и функционально-семантические характеристики. Актуальность исследования обусловлена расширением сферы употребления сокращений в условиях увеличения информационных потоков, развития научно-технической терминологии и активизации электронной коммуникации. В исследовании применены описательный, структурный, семантический, функционально-стилистический и сопоставительный*

методы. Сокращения узбекского языка анализируются на материале официально-делового, научного, публицистического стилей и интернет-коммуникации. В результате исследования установлено, что сокращения не только обеспечивают языковую экономию, но и выполняют функции терминологической номинации, повышения компактности текста и ускорения коммуникации.

Ключевые слова: узбекский язык, сокращение, аббревиатура, инициальное сокращение, лексическое сокращение, термин, языковая экономия, номинация, коммуникация, интернет-язык.

Abstract: This article examines the use of abbreviations in modern Uzbek, focusing on their structural organization, formation patterns, and functional-semantic characteristics. The relevance of the study is determined by the increasing use of abbreviated forms due to the growth of information flows, the expansion of scientific and technical terminology, and the rapid development of electronic communication. The research employs descriptive, structural, semantic, functional-stylistic, and comparative methods. Uzbek abbreviations are analyzed on the basis of official, scientific, journalistic, and online communication materials. The findings demonstrate that abbreviations serve not only the principle of linguistic economy but also perform terminological, nominative, textual, and communicative functions.

Keywords: Uzbek language, abbreviation, acronym, initial abbreviation, lexical abbreviation, terminology, linguistic economy, nomination, communication, online language.

Tilning rivojlanishi jamiyatdagi kommunikativ ehtiyojlarning o'zgarishi bilan bevosita bog'liq. Jamiyatda yangi tushunchalar, tashkilotlar, texnologiyalar va ijtimoiy munosabatlarning paydo bo'lishi ularni ifodalovchi yangi til birliklarining shakllanishiga olib keladi. Shu jarayonda til tizimining iqtisodiylikka intilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, axborot almashinuvi tezlashgan hozirgi davrda katta hajmdagi mazmunni imkon qadar ixcham shaklda ifodalash

kommunikativ zaruratga aylanmoqda. Qisqartmalar ana shunday ehtiyoj natijasida yuzaga keladigan til birliklaridan biridir. Ular birikma yoki nomning to'liq shaklini ixchamlashtirish orqali nutq va yozuvda takroriylikni kamaytiradi. Shu bilan birga, ayrim qisqartmalar muayyan nutq sohasi doirasida mustaqil nominativ birlik sifatida faoliyat ko'rsata boshlaydi. Zamonaviy o'zbek tilida qisqartmalar, ayniqsa, davlat boshqaruvi, ta'lim, fan, iqtisodiyot, siyosat, tibbiyot, axborot texnologiyalari va ommaviy kommunikatsiya sohalarida keng uchraydi. Masalan, O'zMU, O'zDJTU, BMT, OAV, OTM, IT kabi birliklar turli kommunikativ vaziyatlarda to'liq nomlarning ixcham shakli sifatida qo'llanadi. Ularning ayrimlari keng ommaga tushunarli bo'lsa, ayrimlari faqat ma'lum kasbiy yoki ijtimoiy guruh vakillariga tushunarli bo'lishi mumkin¹.

Muammoning yana bir muhim jihatini shundan iboratki, qisqartmalarni yaratish va qo'llash jarayoni hozir faqat an'anaviy rasmiy yoki ilmiy yozishmalar bilan chegaralanmaydi. Internet, messenjerlar va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi qisqa kommunikativ birliklarga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. Natijada o'zbek tilida an'anaviy qisqartmalar bilan bir qatorda, elektron kommunikatsiyaga xos yangi ixcham birliklar ham paydo bo'lmoqda².

Mazkur maqolaning maqsadi zamonaviy o'zbek tilida qisqartmalarning shakllanishi va qo'llanish xususiyatlarini aniqlash, ularning strukturaviy hamda funksional turlarini tavsiflash va turli nutq uslublaridagi vazifalarini ochib berishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. qisqartma tushunchasining lingvistik mohiyatini aniqlash;
2. o'zbek tilidagi qisqartmalarning asosiy strukturaviy turlarini belgilash;
3. qisqartmalarning hosil bo'lish usullarini aniqlash;
4. ularning turli nutq uslublaridagi funksional xususiyatlarini tahlil qilish;
5. xalqaro qisqartmalarning o'zbek tilidagi qo'llanishini o'rganish;
6. qisqartmalarning til iqtisodiyoti tamoyili bilan munosabatini aniqlash;

1 Abduazizov A. O'zbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.

2 Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.

7. zamonaviy kommunikatsiyada yangi qisqartmalarning paydo bo'lish tendensiyalarini ko'rsatish.

Tadqiqot materialini zamonaviy o'zbek tilida qo'llanayotgan rasmiy-idoraviy, ilmiy, publitsistik va elektron kommunikatsiyaga oid qisqartmalar tashkil etdi. Tahlil jarayonida qisqartmalarni faqat shakliy jihatdan emas, balki ularning ma'nosi, qo'llanish sohasi va kommunikativ vazifasi bilan birgalikda o'rganishga ustuvor ahamiyat berildi.

Tadqiqotda bir nechta lingvistik metodlardan foydalanildi.

Tavsifiy metod qisqartmalarning mavjud shakllarini aniqlash va ularning asosiy belgilarini izohlashda qo'llanildi.

Strukturaviy metod qisqartmalarning qanday tarkibiy qismlardan tuzilishini aniqlash imkonini berdi. Bunda boshlang'ich harflardan tuzilgan birliklar, so'z yoki birikmaning ayrim qismlarini saqlab qolish asosida hosil bo'lgan shakllar hamda aralash strukturali birliklar farqlandi³.

Semantik tahlil qisqartmalarning to'liq shakl bilan ma'no munosabatini aniqlash uchun ishlatildi.

Funksional-uslubiy metod qisqartmalarning rasmiy, ilmiy, publitsistik va internet kommunikatsiyasidagi vazifalarini qiyosiy o'rganishga xizmat qildi.

Qiyosiy tahlil esa o'zbek tilida qo'llanayotgan milliy va xalqaro qisqartmalarning xususiyatlarini farqlash imkonini berdi.

Tadqiqotning metodologik asosini tilning tizimlilik, me'yoriylik, kommunikativlik va iqtisodiylik tamoyillari tashkil etdi.

Tahlil natijalari zamonaviy o'zbek tilida qisqartmalarni bir necha asosiy guruhga ajratish mumkinligini ko'rsatadi.

Birinchi guruhni initsial qisqartmalar tashkil etadi. Bunday birliklar birikma

tarkibidagi soʻzlarning bosh harflari asosida shakllanadi. Masalan:

- BMT — Birlashgan Millatlar Tashkiloti;
- OAV — ommaviy axborot vositalari;
- OTM — oliy taʼlim muassasasi;

3 Jamolxonov H. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. — Toshkent: Talqin, 2005.

- OʻzMU — Oʻzbekiston Milliy universiteti.

Bunday qisqartmalarning asosiy xususiyati shundaki, ular dastlabki toʻliq nomni ixcham shaklda ifodalaydi va matnda takroriy qoʻllanishni kamaytiradi.

Ikkinchi guruhni aralash strukturali qisqartmalar tashkil etadi. Ularda soʻzning bir qismi va boshqa komponentning bosh harfi yoki boshqa qisqartirilgan elementi birgalikda qoʻllanishi mumkin. Bunday shakllar oʻzbek tilining grafik imkoniyatlari hamda muayyan nomning strukturasi bilan bogʻliq holda yuzaga keladi.

Uchinchi guruhga xalqaro xarakterga ega qisqartmalar kiradi. Zamonaviy fan, texnologiya va iqtisodiyot rivoji natijasida ingliz tili orqali kirib kelayotgan qisqartmalar soni ortmoqda. Ayniqsa, axborot texnologiyalari sohasida IT, AI, GPS, SMS kabi birliklarning qoʻllanishi kuzatiladi⁴.

Bu birliklarning oʻzbek tilidagi maqomi bir xil emas. Ayrimlari keng ommalashib, foydalanuvchilar tomonidan alohida izohsiz tushunilsa, ayrimlari faqat muayyan soha vakillariga maʼlum boʻladi. Demak, qisqartmaning kommunikativ faoliyati uning jamiyatdagi tarqalish darajasi bilan ham bogʻliq.

Tadqiqot davomida qisqartmalarning qoʻllanish chastotasi bilan ularning tushunarlilik darajasi oʻrtasida bevosita munosabat mavjudligi kuzatildi. Keng qoʻllanadigan qisqartmalar matnni qabul qilishni qiyinlashtirmaydi. Kam uchraydigan yoki tor sohaga tegishli qisqartmalar esa, ayniqsa, ilmiy va rasmiy matnlarda birinchi qoʻllanish jarayonida toʻliq shakl bilan izohlanishni talab qilishi mumkin.

Masalan, ilmiy matnda muayyan tashkilot yoki termin birinchi marta qoʻllanganda uning toʻliq shaklini berish, keyingi oʻrinlarda esa qisqartmadan

foydalanish matnning tushunarligini oshiradi. Bu usul ilmiy kommunikatsiyada aniqlik va ixchamlikni bir vaqtning o'zida ta'minlash imkonini beradi.

Qisqartmalarning zamonaviy o'zbek tilidagi faolligini, avvalo, til iqtisodiyoti tamoyili bilan izohlash mumkin. Inson nutq faoliyatida kommunikativ maqsadga imkon qadar kamroq nutqiy vosita yordamida erishishga intiladi.

4 Hojiyev A. O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasalishi masalalari. — Toshkent: Fan, 2010.

Qisqartmalar ana shu ehtiyojning leksik va grafik ifodalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Biroq qisqartirish har doim ham avtomatik ravishda kommunikativ samaradorlikni oshirmaydi. Qisqartma haddan tashqari ko'p ishlatilganda yoki adresat uchun noma'lum bo'lganda matnni tushunish jarayoni murakkablashishi mumkin. Shu sababli qisqartmalardan foydalanishda ixchamlik va tushunarlik o'rtasidagi muvozanat muhim ahamiyatga ega.

Ilmiy uslubda qisqartmalar, asosan, terminologik aniqlik va takroriylikni kamaytirish vazifasini bajaradi. Bir marta to'liq shaklda berilgan termin keyingi o'rinlarda qisqartirilgan holda qo'llanib, matnning hajmini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin.

Rasmiy-idoraviy uslubda esa qisqartmalar tashkilotlar, muassasalar, hujjatlar va davlat tuzilmalari nomlarini ixcham ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Bu uslubda qisqartmalarning me'yoriy shaklda qo'llanishi ayniqsa muhim, chunki noto'g'ri yoki bir necha xil shaklda berilgan qisqartma hujjat mazmunining noaniqligiga olib kelishi mumkin.

Publitsistik uslubda qisqartmalar ikki xil vazifani bajaradi. Bir tomondan, ular matnni ixchamlashtiradi; ikkinchi tomondan, muayyan ijtimoiy-siyosiy tushunchani ommaga tez va qulay yetkazishga xizmat qiladi. Shu sababli ommaviy axborot vositalarida keng tanilgan qisqartmalardan foydalanish kommunikativ jihatdan samarali hisoblanadi. Internet kommunikatsiyasida esa qisqartmalarning tabiati biroz boshqacha⁵. Bu muhitda asosiy mezonlardan biri tezkorlikdir. Foydalanuvchi qisqa vaqt ichida katta hajmdagi axborotni yozishi yoki qabul qilishi

sababli qisqa shakllarga ehtiyoj tug'iladi. Natijada ayrim qisqartmalar rasmiy adabiy til doirasidan tashqarida, norasmiy kommunikatsiyada shakllanib, keyinchalik kengroq qo'llanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, zamonaviy o'zbek tilidagi qisqartmalarni ikki katta kommunikativ qatlamda ko'rish mumkin: me'yorlashgan qisqartmalar va erkin kommunikativ qisqartmalar. Birinchi guruh rasmiy, ilmiy va boshqa standartlashtirilgan

5 Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 1995.

matnlarda qo'llanadi. Ikkinchi guruh esa ko'proq internet va norasmiy muloqotga xos bo'lib, ularning shakli va qo'llanishi tez o'zgarib turadi.

Tadqiqot natijalari qisqartmalarning zamonaviy o'zbek tilida oddiy texnik qisqartirish vositasidan kengroq funksional xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ular yangi termin va nominatsiyalarning shakllanishida ishtirok etadi, muayyan ijtimoiy guruhga mansublikni ifodalashi mumkin hamda kommunikativ tezkorlikni ta'minlaydi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari zamonaviy o'zbek tilida qisqartmalarning qo'llanish doirasi muntazam ravishda kengayib borayotganini ko'rsatdi. Ularning faollashuviga ilmiy-texnik taraqqiyot, yangi terminologik birliklarning ko'payishi, xalqaro aloqalarning kuchayishi va raqamli kommunikatsiyaning rivojlanishi asosiy omil bo'lmoqda.

Qisqartmalar o'zbek tilida til iqtisodiyoti, nominatsiya, kommunikativ ixchamlik va uslubiy qulaylik kabi vazifalarni bajaradi. Ularning samarali qo'llanishi esa qisqartmaning adresatga tushunarligi, matnning kommunikativ maqsadi va qo'llanayotgan nutq uslubiga bog'liq.

Shu sababli zamonaviy o'zbek tilida yangi qisqartmalarning paydo bo'lishi tabiiy lingvistik jarayon sifatida baholanishi, biroq ularning yozilishi, ma'nosi va qo'llanishi adabiy til me'yorlari asosida tartibga solib borilishi maqsadga muvofiq. Amaliy jihatdan, ilmiy va rasmiy matnlarda kam tanilgan qisqartmani birinchi qo'llashda uning to'liq shaklini ko'rsatish, keyingi o'rinlarda esa

qisqartmadan foydalanish matnning ham ixcham, ham tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov A. O'zbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. Hojiyev A. O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasalishi masalalari. — Toshkent: Fan, 2010.
3. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
4. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: Talqin, 2005.
5. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 1995.
6. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili. — Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2018.
7. O'zbek tilining imlo lug'ati. — Toshkent: Akademnashr, 2013.
8. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
9. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. — Toshkent: Universitet, 2006.
10. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.